

västerbotten ● västerbotten ● västerbotten ● västerbotten ● västerbotten ●

*Logotype till årsboken/kvartals-
tidskriften Västerbotten 1969–2014,
skapad av Göran Carlsson.*

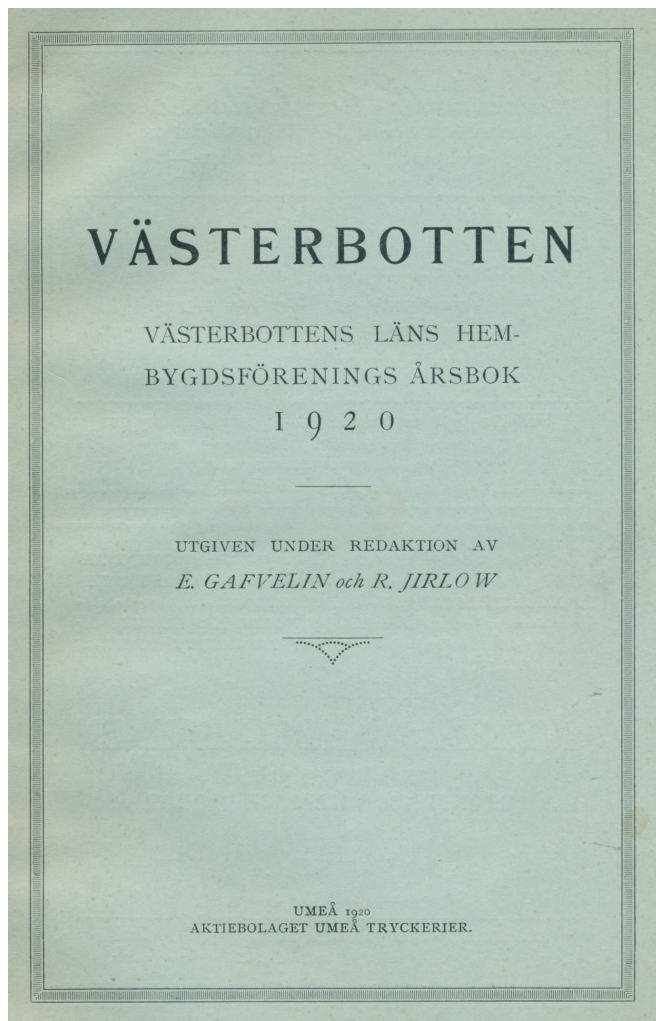
ALLMÄNT | UMEÅ 400 ÅR

95 årgångar av Västerbotten – om en värdefull folkbildande kunskapsbank

Britta M Lundgren

För drygt 100 år sen tog några kloka umebor initiativ till en hembygdsförening med ambitioner att samla in kunskap om livet i länet, natur och kultur, mer organiserat än man tidigare kunnat göra. De började även att ge ut en årsbok för att förmedla kunskapen och hålla kontakt med sina medlemmar i länet. Årsboken Västerbotten kom under 95 år (1920–2014), att utvecklas till en folkbildande kunskapsbank om länet, uppskattad av många runt om i hela landet. I artikeln beskrivs visionerna, vilka ämnen som togs upp genom åren, hur årsboken utvecklades till kvartalstidskrift samt något om personerna bakom redaktionsarbetet.

2020-07-20

Västerbottens läns hembygdsförening bildades 1919 och året därpå utgavs den första årsboken. Redaktör var Ernst Gafvelin.

New York Times skriver i februari 2020 uppskattande om fenomenet folkbildning som varit så betydelsefullt i de nordiska länderna. Att det hos oss finns höga nivåer av produktivitet, jämlikhet, social tillit och välmående beror bland annat på ett kontinuerligt folkbildningsarbete som gett effekter på samhällsklimatet, konstaterar tidningen.

För 100 år sedan var bildningsbegreppet centralt för individens och samhällets utveckling.

Västerbottens läns hembygdsförening hade vid starten 1919 en framsynt styrelse med höga folkbildande ambitioner. De började 1920 att ge ut årsboken *Västerbotten* på ideell basis vid sidan av uppbyggnaden av det Skansen-inspirerade friluftsmuseet *Gammlia*. Läroverksadjunkt Carl Cederblad hyllar i boken föregångsmannen *Ferdinand Laestadius*, den entusiastiske läroverksläraren som brann för folkbildning, räddade och samlade kulturskatter till stadens museum och gav impulser till seminarister att undervisa om hembygden. Han drömde om ett vetenskapligt utforskande av länet och sådde fröet till ett större museum i staden. Sävar

bruks gamla herrgård ansåg han vara en lämplig musei-byggnad i Broparken. Tyvärr fick han varken se *Gammlia* eller årsboken födas, då han avled 1916.

När jag nu, 100 år efter årsbokens födelse, blickar tillbaka på alla de 95 årgångar som utgivits imponerar kunskapsmängden däri. Ett slags försök till en västerbottnisk kulturarvs-encyklopedi. Det är intressant att reflektera över hur innehåll och form utvecklats, allt engagemang genom åren, och att årsboken länge varit en gemensam värdefull länk till länsborna både för hembygdsrörelse och länsmuseum. I årsboken speglas även läns museets utveckling sedan 1943.

Under åren har 15 redaktörer (och redaktionskommittéer) satt sin prägel och publicerat tusentals artiklar i många olika ämnesområden kopplade till länets kulturhistoria. Med tiden har en mängd ämnen som rör livet i länet beforskats och fördjupats, sedan 1970-talet i olika temanummer. Allt är sökbart i tryckta och digitala register. Alla årgångar kan läsas på Västerbottens museums hemsida.

Redaktörskapet låg hos museet i Umeå men från 1948 samarbetade man med Skellefteå museum. En redaktionskommitté representerande nämnda museer, Västerbottens läns hembygdsförbund och Skogsmuseet i Lycksele har under de senaste 40 åren regelbundet diskuterat och beslutat om teman.

Femton redaktörer har satt sin prägel på årsboken/tidskriften Västerbotten genom åren. Se vem som gjorde vad och när i slutet av artikeln! Och var böckerna trycktes. Bilden på omslaget till häfte 4, 2005 föreställer Per-Uno Ågren, tidskriften Västerbottens meste redaktör. Foto: Roland Berggren, Västerbottens-Kuriren/Västerbottens museums fotoarkiv.

västerbotten

register 1920-1977

Årsbok
1920-1968

Kvartalshäften, separata eller samlade
i en årsvolym, 1969-

Hitta artiklar i Västerbotten 1920–2014 i tryckta register och på nätet. Se förteckning i slutet av artikeln.

Många förord har skrivits genom åren. Först sparsamt främst med ursäkter för försenade årsböcker eller uppmaningar att bidra. Senare i varje nummer med en inledande text och bild om något redaktören ville uppmärksamma. *Insidan, Förordet, FöreMålet, Bildtexten* var några av dess rubriker.

Årsboken under den första tiden 1920–1934

Hembygdsföreningens årsbok skulle ge kunskap om det förflutna, men även om aktuella ämnen. De tre första åren var rätt tunna böcker, omkring 100 sidor. Den förste huvudredaktören *Ernst Gavfelin* var ledamot i hembygdsföreningen, politiker och erfaren chefredaktör på *Västerbottens-Kuriren* med stort nätverk bland länsborna. "I årsboken skulle lämnas sakliga meddelanden om folkets liv i helg och söcken, om timade händelser, värda att räddas ur glömskan, innan de gamla, som själva bevittnat dem eller hört dem täljas av sina fäder, gått ur tiden." skriver landshövding *Nils Ringstrand* efter *Gavfelins* bortgång 1926.

Artiklarna 1920 handlade om vitt skilda ämnen, från tillståndet i länet 1809, bröllopsfirande i Burträsk och värdet av hemslöjd till berättelser om att stilla blod, jorddragning och historik om Sävargården, Skellefteå och Malå. Lasarettsläkare *Giertz* skrev en synnerligen aktuell text om hygien och folkhälsa, bra bostäder, kvinnors stora arbetsbörda, och vikten av att äta rätt

Från 1970-talets början skrevs i tidskriften det aktuella "förordet" av redaktör *Per-Uno Ågren* med en illustration av *Göran Carlsson*. Här ett exempel från nr 2/1980 med en tänkvärd reflexion om utställningsarbetet.

mat (kött helst av vilda djur eller fisk), att använda salt och kryddor sparsamt samt undvika missbruk av kaffe, tobak och sprit. I årsboken 1921 märks byggnadsbeskrivningar, kyrkohistoria, skogssamisk kultur, salpetertillverkning, ordspråk, gåtor, och dikter. Flera skrevs av den nye museiintendenten *Ragnar Jirlow* från Stockholm.

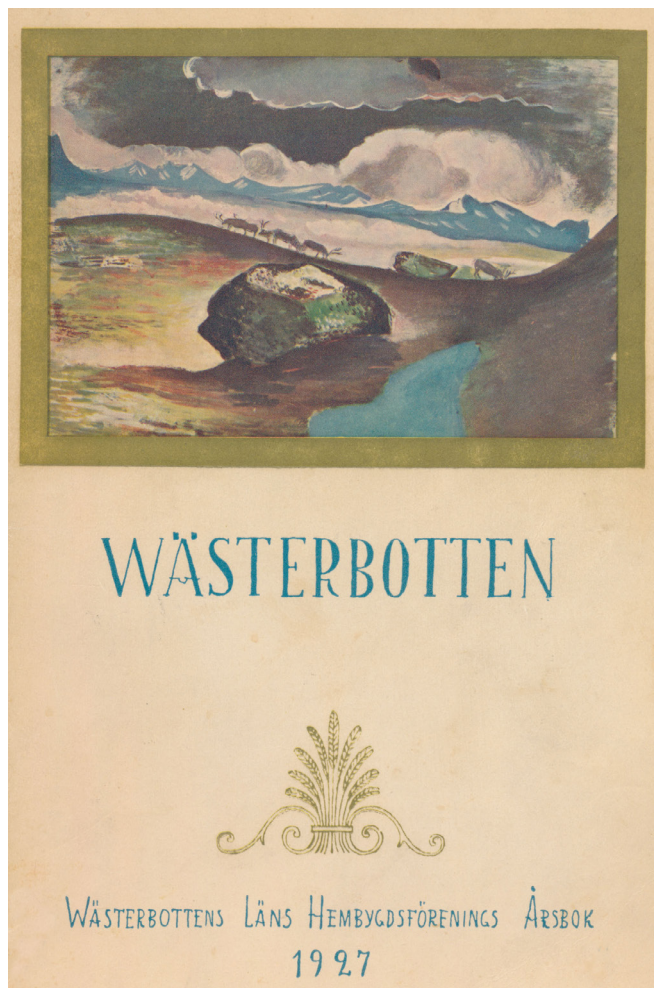
Umeås aktuella 300-årsjubileum uppmärksammas 1922 med en fotosvit. Dessutom beskrivs väggmålningar, Bygdeås historia, huskurer och medicin, selbågar samt dikter och skrönor. I boken fanns årsberättelse, föreningsstadgar, en lång lista av gåvor till museet och en omfattande medlemsförteckning samt stadgar och styrelse.

Hembygdsvännerna medverkade flitigt med innehåll och 1923 års bok innehöll talrika annonsörer som sponsrade trycket och möjliggjorde ett omfång på 337 sidor. I början märks en iver att samla allt; artiklar om skrönor, folktro, hantverk, dialekter, dikter, reseberättelser, dräktskick, växter och djur, musik och folkdans med mera. Omslagen trycktes från 1921 oftast i färg. Hela tiden fanns en växande prenumerantskara. Årsboken 1924/25 trycktes i 3 500 exemplar. Den kostade 3 kr och då ingick medlemskap i föreningen.

En ny museiintendent, *Holger Möllman-Palmgren*, från Örebro rekryterades 1926. I sin första hälsning till läsarna året därpå skrev han en lidelsefull dikt om att bli västerbottnig. Han hyllar länet i högtidlig fraktur-

stil, "Stora, kungliga Västerbotten, bliv mitt hemlösa hjärtas land!" Som redaktör följde han de rådande riktlinjerna om innehållet och formatet var ca 200 sidor. Han skrev många av artiklarna under sin tid; om arkivfynd, fornlämningar, sägner, bruksföremål, byarkiv, kyrkstäder, konst m.m. Här syns en tydlig uppmaning till hembygds kärlek som passade väl in i tidens nationalromantik. 1931 tolkade han folkkyrnan i artikeln "Västerbottningarna sedda genom sin konstnärs ögon", genom en svit svartvita fotografier av CM Lindqvists konstverk. Med åren blev han allt mer engagerad politiskt och gav ut *Vår Front* i Umeå 1933–34 samt ställde upp i valet för Nationalsocialistiska blocket (NSB).

I årsboken 1932 förklarar redaktören att han avsåg att gallra bort det "lättlästa", dvs litterärt gods (noveller, folklivsberättelser, lyrik) till förmån för sockenmonografier. Idén var att beskriva alla socknar framöver. Efter fem år hade han lärt känna länet och tanken var att presentera en socken i varje årsbok. Först ut var Fredrika, därefter Burträsk och Degerfors socken (nuvarande Vindelns). Detta avbröts 1934 när Möllman-Palmgren lämnade Umeå efter en konflikt med föreningen om sitt sätt att sköta arbetet och efter hård kritik entledigades. Resten av livet var han knuten till pro-nazistiska tidningar i Göteborg och Stockholm och ägnade sig åt politik på heltid.

Omslagen gjordes tidigt i färgtryck. Här med en akvarell av Leander Engström, "Före ovädret". Västerbottens typsnitt varierade från år till år. Redaktör var Holger Möllman-Palmgren.

FöreMålet

Den lille pojken, tre stocksvärv höj, vid stallbyggnaden på ett hemman i Gallejar. Foto Evert Larsson, Västerbottens museum 1949.

"Servicesamhället" betjänar vårt dagliga liv i slutet av 1900-talet. Det mesta är tillgängligt en stor del av dygnet, matvaror, drivmedel, lektyg och underhållning. Närbuiker, kiosker, biograf, TV och nu även Internet hjälper oss att när som helst uppnå den omedelbara tillfredsställelsen – om pengar finns. I samband med löneutbetalningsdagar kan det t.o.m. handla om nattöppethållande med specialpriser vissa klockslag.

Andra perspektiv var rådande förr. Framförhållning var en naturlig del av livet. Den lille pojken på bilden skulle helst inte behöva bekymra sig om materialtillgång och fuskbyggen. Hans far hade sett till att yxskaftamne-na var på tillväxt. Det gedigna hantverket i byggnader, möbler och andra ägodelar borgade för en hållbarhet under flera mansldrar. Det personliga ansvaret för kommande generationers möjligheter att bruka jord, förvalta byggnader och värden var betydligt större än idag.

Den snabba materiella utvecklingen har lett till en efterlängtat och njutbar standardhöjning, men även till en oförmåga och ibland t.o.m. en motvilja att värdesätta och ta tillvara tidigare generationers kunskande, erfarenheter och värderingar.

Utveckla har ofta betydtt att ignorera allt "gammalt". Museerna har fått göra många brandkärutryckningar för att ta hand om föremål. Yrkeskunskap däremot, som det trots allt en vacker framtidsdag vore önskvärt att några behårade, har varit svårare att hitta former för att rädda.

När nu "servicesamhället" mer och mer börjar inse värdet av och faktiskt även arbetar med återvinning och återanvändning enligt handlingsprogrammet Agenda 21 borde också äldre tiders yrkeskunskap och skicklighet uppmuntras.

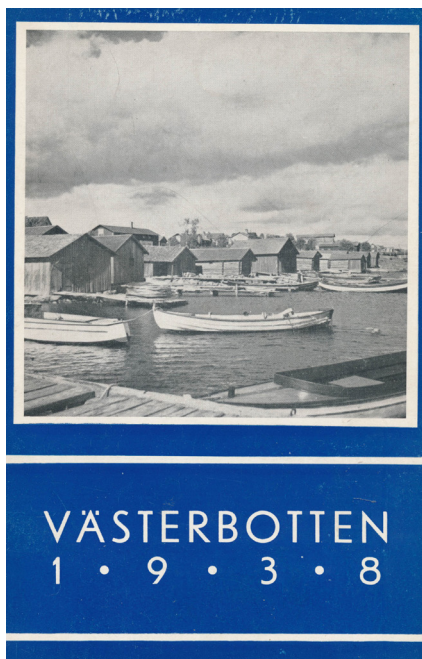
Den framförhållningen – och investeringen – bör hembygdsrörelsen, hemslojdsrörelsen och museerna – med samhällets stöd – ta ett betydligt större ansvar för innan det är för sent!

Britta M Lundgren
1

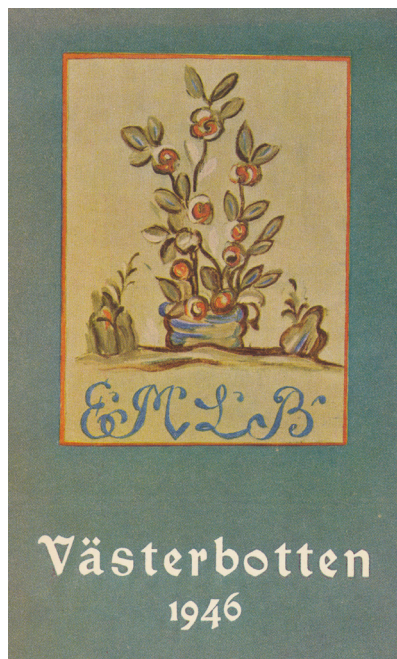
"FöreMålet" för uppmärksamheten i nr 2/96 påminde om stockvaru, kunskapsöverföring mellan generationer, erfarenheter, ansvar och hållbarhet.

Årsboken får en modernare form 1935

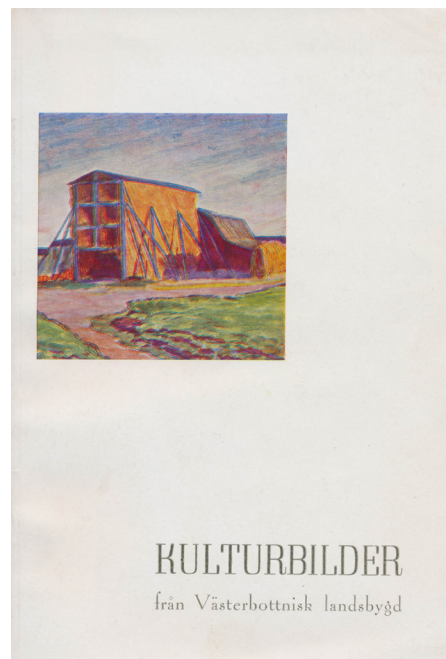
En ny intendent och redaktör, *Lars Wickström* anställdes 1934. Han införde i *Västerbotten* 1935 en fotosvit på planschpapper med egna motiv från Västerbottens landsbygd. En modernare form kan skönjas i typografi och foton återges i bättre kvalitet. Han anlät AB Klichéteknik i Stockholm. Ett första register trycktes i årsbok 1937 omfattande åren 1920–1935. Wickström förklarade att han skulle frångå den påbörjade raden av sockenmonografier tills han lärt känna länet bättre. Vid sidan av kulturhistoria återkom artiklar om djur och växter, klimat, folkminnen och sådant som tidigare ansågs lättviktig läsning. 1940 inleds en svit konstnärspor-trätt av CM Lindqvist, Helge Linden och Folke Ricklund och 1945 en presentation av utställningen "Norrländ i konsten". Major Lennart Wahlberg, ansvarig för Länsherbariet, inventerade och skrev regelbundet om länets flora under 1920–40-talen. Han hade varit engagerad sedan Gammlias tillkomst. Få kvinnor medverkade ännu, Gertrud Grenander, Ingrid Pettersson,

Från 1935 fick årsboken en något modernare form. Redaktör Lars Wickström var intresserad av fotografi och valde sin bild från Obbola på omslaget 1938.

1946 var landsantikvarien Gunnar Westin redaktör. Värdefulla inventeringar, här länets möbelmåleri, presenterades och genom årsboken återfördes den insamlade kunskapen till länsborna.

Fotoboken Kulturbilder utgavs 1950 för att visa länets intressanta kulturmiljöer och uppmuntra till delaktighet i hembygdsföreningen.

Ragnhild Andersson (Sandström) skrev om hantverk och historia. När Wickström lämnade Umeå 1941 övertog en redaktionskommitté uppgiften.

En höjdpunkt uppnåddes när hembygdsföreningen invigde läns museet på Gammlia. Den historiska händelsen speglas i årsboken 1943 med tryckta högtidstal, beskrivningar av de nya utställningarna, västerbottnisk museihistoria m.m. Redaktör 1943–44 var museiintendent Hans Beskow. Här finns artiklar om björnjägare, stalotomter, dräktskick, nybyggarliv, fågelliv, förhistoria m.m. Fotosviterna fortsätter med konst av Helge Linden, Ragnar Lindström, Steen Flemming med flera. Årsboken 1945 handlar om Skellefteås 100-årsjubileum och görs av redaktionskommittén. Beskow flyttar för att bli landsantikvarie (läns museichef) i Norrbotten.

Årsboken – förmedlare av kulturminnesvårdsinventeringar

Länets förste landsantikvarie anställdes 1946 med arkeologen Gunnar Westin från Stockholm. Kulturminnesvården kom igång på allvar i länet. Men som ensam museitjänsteman i ett stort län var han överhopad med reglerade arbetsuppgifter, vilket årsböckerna vittnar om. Frustrationen kan ses i hans förord 1947:

”Det räcker inte med att AC 7491 i solsken och regn och snö, på dagen och i mörkret, rusar fram på länets vägar. Det behövs mer folk och pengar. Det behövs anslagsmedel för mera personal vid läns museet för kulturvårdsuppgifterna och även för att få stora kunskaperna om kulturminnenas värde och betydelse spridd bland den i glädjande omfattning kunskapstörstande allmänheten. Det behövs pengar utom budgeten för olika trängande räddningsåtgärder.”

Han hade ett gigantiskt arbete framför sig. Synen på att arbetet hittills varit att liknas som en hobby märks, när han skriver:

”Museimannens arbete är dock inte en intressant hobby, som övergått till yrke. Han har en uppgift och ett ansvar. Hans arbete är ej fyllt av poesi och fantasi. Det är ett yrke som alla andra. Museimannen är en kugge i det stora samhällsmaskineriet. Han har att tillvarata vissa delar av kulturarvet och se till, att dessa föras vidare, och att hålla allmänhetens ögon öppna för utvecklingens sammanhang.”

En redaktionskommitté fick assistera den upptagne museichefen/redaktören. Årsboken blev en viktig kanal att informera om värdefulla inventeringar. Det

var bråttom i en tid med snabb modernisering. Bildningsuppdraget var akut, det gällde att rädda kulturarv! Traditionella timrade västerbottensgårdar revs och ersattes med nya resvirkeshus för att ta ett välkänt exempel. Westin och ingenjören Bengt Lidström visade hur rivningshotade parstugor kunde bevaras och med försiktighet moderniseras. Detta beskrevs i *Västerbotten 1952* (och i 2/1996). Omfattande årliga bebyggelseinventeringar och undersökningar inom etnologi och förhistoria redovisades. Fotografi användes allt oftare i arbetet liksom bandinspelningar. Bildarkiv och bibliotek började byggas upp. Utbytes-transaktioner inleddes med andra årsboksutgivare. Ett nytt register trycktes i *Västerbotten 1952*. Ernst Westerlund, museichef i Skellefteå, delade redaktörskapet med Westin under perioden 1948–1964 vilket var betydelsefullt och skapade starka band mellan museerna.

Redaktionen efterlyste länsrapportörer 1948–50 med hopp om fortsatta bidrag till årsboken. "Verksamheten behöver medarbetare i varje by!" 1950 utgavs en fotobok *Kulturbilder från västerbottensk landsbygd* för att länsborna skulle upptäcka och uppskatta sin rika historia. Westin uppmanade läsarna att bidra med sina värdefulla kunskaper, bli delaktiga, då allas berättelser är viktiga.

Westin skapade i ekonomisk motvind en professionell museiverksamhet med systematisk kartläggning av länets kulturarv. Flera specialistområden såg sin början, och en värdefull frilansmedarbetare var "artisten" Evert Larsson, som skrev flera artiklar i årsboken. Att de stora vidderna var omöjliga att bevaka med så få anställda var tydligt. Larsson gjorde inventeringsresor på sin

egen motorcykel och köpte sig en bandspelarutrustning när museets pengar sinade. De inspelade intervjuerna med berättelser på dialekt ledde till bildandet av *Folkmåls- och folkminnesundersökningen i Övre Norrland*(FFÖN) i museet. En redovisning ges i *Västerbotten 1954*. Senare kom arkivet att flyttas och 1971 bli *Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå* (DAUM). Westin var engagerad i etableringen av Umeå universitet, vilket han beskrivit i boken *Akademien i Storskogen*. Folkbildning och högre utbildning möttes i norr på ett fruktbart sätt.

Under 1950 började visionen om samhällsmuseet bli bärande i museets verksamhet. Innebörden var att den insamlade kunskapen skulle återföras till sina ägare, västerbottningarna, och att det fanns en ömsesidighet och ett samarbete att värna om i den pågående samhällsomvandlingen. Årsboken *Västerbotten* var otroligt viktig i detta arbete, liksom förstas utställningar och kulturprogram. Under tidigt 60-tal märks längre fotoreportage av fotografen Sune Jonsson, som 1960 visade fotosviten "Några Västerbottensbilder". Jonsson hade nyss debuterat med *Byn med det blå huset* och börjat samarbeta som frilans. I årsboken 1962 skrev han en artikel om betydelsen av att snarast samla in värdefull bygdefotografi i form av glasplåtar som tanklöst dumpades på soptippar. Hans egen bildsvit från flottningen i Vajbäcken, Öre älv trycktes 1963. Fotografiet blev en allt viktigare del i museet och i årsboken.

År 1967 är ett märkesår för hembygdsföreningen och länsmuseum. För att skapa en ekonomiskt tryggare kontinuerlig museiverksamhet bildade Umeå

T v: Under 1956 tar hembygdsföreningen ner Holmöns första kyrka för flytt till Gammlia. Den invigdes 1958 av kung Gustaf VI Adolf och namngavs Helena Elisabeth.

T h: Första årsboken med ett tema, "Bott-nisk kontakt" utgavs efter en sommarutställning och samarbete med Österbot-tens museum året innan. Redaktörer var Sune Zachrisson och Per-Uno Ågren.

västerbotten 1969

om näver

Näver, ljochens vagn, en lidenark bildade best... var som bara den senaste...
tema

Den stora avsnittet? Vad är en handbok?...
hemslöjd

I tradition och stil...
tema västerbotten

Det var och bildmaterial omkring...
minns ni '68?

Den stora häften...
tema hemslöjd

I tradition och stil...
tema hemslöjd

I tradition och stil...
minns ni '68?

Den stora häften...
tema hemslöjd

Redaktör Per-Uno Ågren gjorde årsboken till kvartalstidskrift med olika teman 1969. Formgivare Göran Carlsson layoutade och skapade loggan (typsnitt Clarendon).

kommun, Västerbottens läns landsting och Västerbottens läns hembygdsförening en museistiftelse. Föreningen överlämnade byggnader och samlingar till stiftelsen, blev länets hembygdsförbund och behöll utgivningen av årsboken. Museet ansvarade som tidigare för det redaktionella arbetet och var ansvarig utgivare. Sune Zachrisson var ny museichef och under 1965–1984 var Per-Uno Ågren så gott som ständig redaktör vid sidan av annat museiarbete och under en period museichef. Med årsböckerna 1967 och 1968 inleddes temaupplägg vilket snart kom att fortsätta i en ny spännande form.

Insamlad kunskap i temanummer som en kvartalstidskrift

Ett viktigt år var 1969 då årsboken förändrades till en kvartalstidskrift med fyra temanummer per år för tätare läsarkontakt. Dessa bands även samman till en årsbok. Ågren engagerade bildläraren Göran Carlsson i förnyelsen med den grafiska formen. Han skapade

Västerbottens logotyp och inspirerad av lexivisuella metoder, där text och bilder samspelar, formgav han en lockande pedagogisk layout i olika temanummer. I Västerbotten 2/69 uppmuntrades länsborna att dela med sig av sina minnen i en stor pågående insamling om levnadsminnen, något som sedan återfinns i temanummer framöver.

Efter ett par år med de nya ambitionerna ändrades formatet 1972 till kvadratisk för att bättre kunna återge bildmaterial. Västerbotten 1/72 presenterade en av länets många bygdefotografer, Herman Fahlgren. Sune Jonsson hade anställts 1968 som fältetnolog och bidrog till att rädda många äldre bildsamlingar. Hans egna dokumentära arbeten återfinns också i många årgångar framöver.

Ett annat ämnesområde som växte i omfattning och popularitet var hemslöjd och traditionella hantverk. I många artiklar med början i Västerbotten 3/72 om Tre tråslöjder inspirerades länsbor att lära sig slöjda och återuppta hantverk som höll på att falla i glömska. En återkommande skribent var Katarina Ågren, etnolog i museet. Ett tema om textilt arbete utkom 3/74. Kvinnors arbete och liv skildrades i Västerbotten 3/75. Temat om vilda växters användning med växtfoton av Sune Jonsson i Västerbotten 3/76 blev en succé, sålde snabbt slut och gav pengar till en satsning på ny grafisk teknik. Årsboken 1976 kostade 35 kr, ett häfte 10 kr.

västerbotten 1972

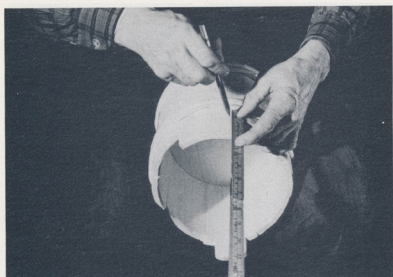
herman fahlgren fotograf 1·72

västerbotten nio vågar 2·72

tre tråslöjder 3·72

västerbottnisk kust 4·72

1972 byts till kvadratisk format för att bättre återge bildmaterial. En bygdefotograf ur museets fotoarkiv presenterades liksom kulturturism, trähantverk och sjöfartshistoria.

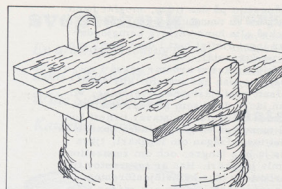
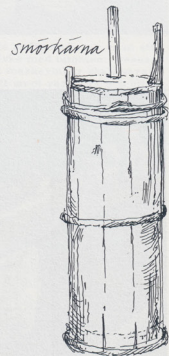
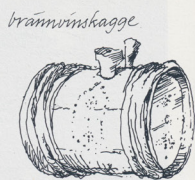
Orats bredd och höjd ritas ut.

Överkanten sågas jämn efter den tidigare gjorda markeringen.

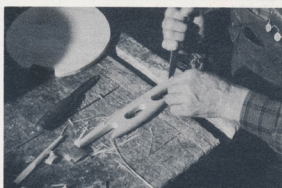
Örstavarnas överdel täljs jämn och hålen borras och täljs ur. Utskjutande delar av bandet putsas bort.

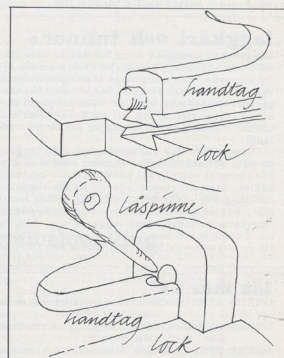
Virket till locket har limmats och urtagen för örstavarna har gjorts med såg, stämjärn och kniv. Locket skall sluta tätt mot örstavarna. Formen kan sedan locket passats in, ritas upp efter byttans ytterkant.

Locket sågas ut och kanterna fasas av.

Handtaget som skall fallas in med dragslån på locket över sidan täljs och dragslån görs med hjälp av kniv och lockbettel.

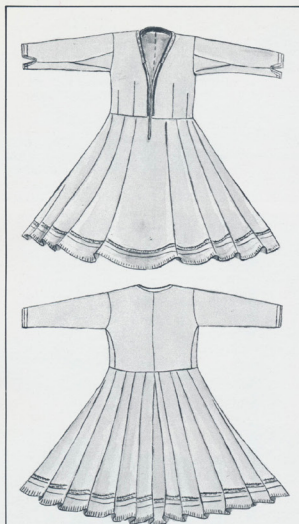
I dragslåns ena ände lämnas en liten tapp, som motsvaras av ett litet hål i örstaven. I dragslåns andra ände görs ett urtag med kniv och rundfil. Med borr görs ett hål i örstaven mitt för urtaget i handtaget. I hålet sätts en läspinne in. Hela bytten putsas till sist ordentligt.

I häftet 3/72 återgavs pedagogiskt teknikerna laggning, svepning och korgbindning. Teckningar: Göran Carlsson.

Upplagan var 5 000 ex. Redaktionen firade genom att 1977 erbjuda teman som bygdefotografi från Sapmi, musik i länet, samisk dräkttradition och kulturarbetaren, prästen J.A. Linder i Umeå.

I 40 årgångar hade artiklar och foton levererats till tryckeriet för sättning. Av några få fotografier gjordes klicheér som gav ojämn bildkvalitet i tryck. För att bli

bättre trycktes de länge i svit på planschpapper. 50-talets offset-tryck på glättat papper gav ett bättre bildresultat än tidigare. Men 70-talsredaktionen sökte ännu bättre metoder med ny grafisk teknik. En elektrisk skrivmaskin med olika utbytbara typsnittskulor, IBM Composer, inköptes 1977. Texterna skrevs på spaltpaper med tidskriftens format och fästes med

Kvinnokolt från Norsjö. Har tillhört Margareta Nilsson. Ågare O Korhonen. Svart kläde. Livet fodrat med bomullslärf. Halsöppningen kantad med rött kläde och skodd med blått kläde, färgerna byter plats ner till i öppningen fram. Ärmningarna kantade med blått och gult kläde och skodda med rött kläde. Sydd med bystveck och lagda veck runt kjolen. Ner till kantad med handvävt band i färgerna rött, lila, grönt och svart. Bandet är vidare i nederkanten än överkanten. Maskinsydd.

Margareta Persson Fjellström, Tärna. Hennes klänning har en kols karakteristiska V-urringning, skoning av halsöppning och ärmningarna och bärd runt kjolen. Barnlappen med sitt pärl- eller tenntåsbrodret ger kjolens en omisskännlig samisk karaktär, medan bället är modernt för sin tid.

Modell med veckad kjol
Några exempel finns också på koltar med i midjan avskuret liv. Livet är hårt åtsittande och ofta fodrat med lärf. Kjolen är vid och lagd i många veck. Den påminner starkt om klänningar som kvinnorna använde i Västerbotten på 1860-70-talen. De har dock

den djupa V-formade urringningen, som — liksom ärmningarna — är kantad med kläde. Ner till avslutas kjolen av en bred bärd eller vävt band. När den bärs med bälte är det ingen som kan ta miste på plaggets karaktär av samisk kvinnokolt.

Modell med fyra väder
Den enklaste skärningen har en grupp koltar med två väder bak och två väder fram. Väderna är något utställda mitt bak och mitt fram, men saknar kilar i sidorna. De är betydligt snävare än de tidigare beskrivna koltarna. V-ringningen, hals- och ärmningens kantning med kläde och den breda bärden ner till med infällt kläde har dessa koltar gemensamt med övriga koltar. Troligen är det denna modell som sjs på de sjukurser som från 1910-talet ordnas åtminstone i Jämtland.

Kvinnokolt från Dikanäs. Har tillhört Elsa Laula, 1886? Västerbottens museum. Grå vadmal. Halsöppningen och ärmningarna kantade med rött kläde och skodda med grönt kläde. Påsydd bärd av rött kläde på kjolen. Sydd av fyra väder, saknar kilor och ok. Maskinsydd.

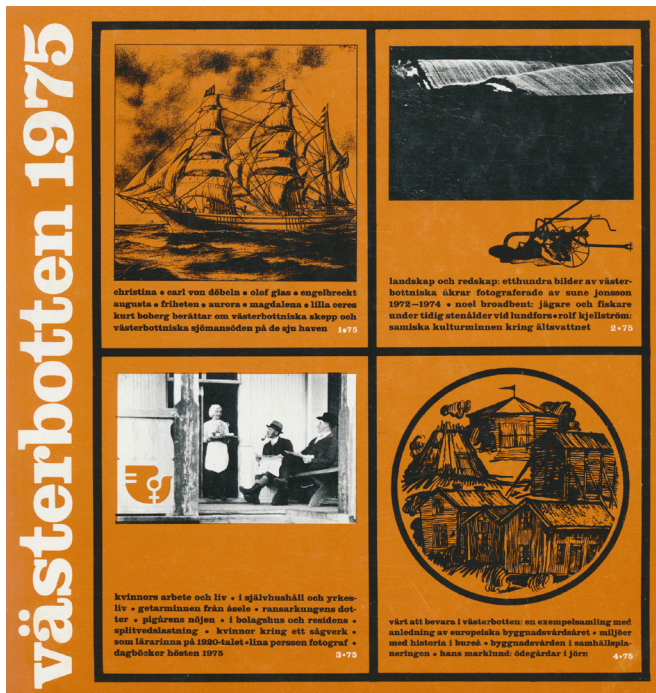
Kaulos
En detalj som inte längre går att studera i det bevarade dräktmaterialet från Västerbotten, men som förekommer på kvinnokoltar från Norrbotten, har noterats av Linné och Drake. Linné skriver att »Quinfolket's tröja på ryggen hafver ett isatt stycke af brunt kläde». Av hans teckning framgår, att på

var sida om mittsömmen, alldeles under halsöppningen, två små tygbitar är insatta. Kaulos kallades kvinnornas lapp eller stycke på ryggen av kolten i Dorotea och Åsele, medan samma ord betyder den låga vardagskragen på kvinnornas inre kapt i Lycksele lappmark och Rans sameby i Sorsele enligt Nensén. Längre fram i sin beskrivning noterar Linné: »med blodrot färga mest lapparna sitt ulna. . . » Det ligger nära till hands att antaga, att den lilla insättningen bak varit färgad med blodrot. Kanske har i äldre tid en del av den dekor, som i dag är lysande röd, varit hemfärgat rödbrun, åtminstone på de plagg som gjordes av enklare material köpt i bygden. Linné talar även om en kilmössa med lister av brunt kläde.

Jämförelser
Det har ofta sagts i litteraturen att den samiska kolten går tillbaka på en mansdräkt av samma slag som bars under vikingatiden. Denna och den bondebhus som används i hela Europa sedan medeltiden ser också på avbildningar ut att vara mycket lik den samiska kolten. Också den bars med bälte, ovanför vilken den blusar sig, den slutar mitt på lären och har ibland ståndkrage. Hur den varit skuren, vet vi dock mycket litet om.
Material från medeltiden visar att man då använde sig av många kilar vid tillskrämningen. Gjessing drar slutsatsen att den samiska tygkolten är ett skandinaviskt lån.
Skjortor, särkar och blusar syddes i äldre tid av hela raka väder, vilket är helt naturligt, då man hade en väv med stadkantar som utgångsmaterial, vars bredd man själv avgjorde i vävstolen så att den skulle passa till de plagg som skulle göras. På så vis sparades både arbete och material.

I tidskriften 3/77 presenteras temat samiskt dräktskick, en inventering av Katarina Ågren, etnolog i länsmuseum. Teckningar: Göran Carlsson.

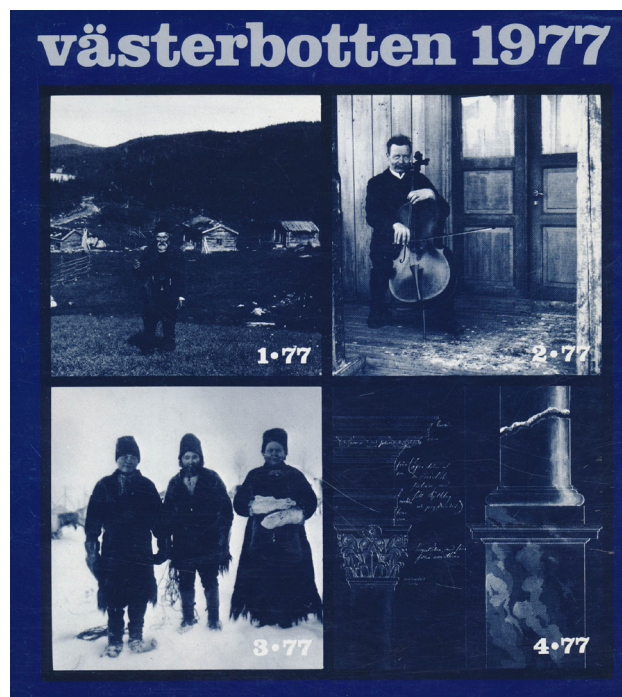

1975 införs en basfärg på omslaget och sedan dess har varje årgång haft sin egen färgnyans. I nr 2/75 redovisas en del av Sune Janssons landskapsfotografi och i nr 3/75 ett tema om kvinnors liv och arbete.

vaxmaskin på layoutade sidor. Med reprojamera återgavs teckningar och rubrikbilder. Omslagen fick olika färger varje år. Petter Perstrand anställdes för composerarbetet och gjorde montagen på ljusbord. Göran Carlsson, var nu fast anställd som museilektor och ansvarade för grafisk form och formgivning av basutställningar. Fotografier togs till tryckeriet för repro-behandling liksom de färdiga sidlayouterna, med markeringar för foton. Där framställdes offset-plåtar, trycktes och limhäftades tidskrifterna och årsböckerna.

Förnyelsen av årsboken till en omtyckt kulturtidskrift och läns museet till ett populärt välkomnande vardagsrum med sina basutställningar blev en lyckad satsning, omtalad i hela landet. Flera teman slutsåldes och nytrycktes genom åren. Tidskriften kom ofta att fungera som en fördjupande utställningskatalog, t.ex. i utställningarna *Landskap och redskap* 1973, *Potatis* 1981 liksom till basutställningarna, *Järn och glas i Västerbotten* 1974, *Nybyggarliv* 1980, *Skidhistoria* 1984. Det utmärkta samarbetet mellan hembygdsförbund och museum fortsatte under åren (t.ex. *Folkskolan 150 år* 1992, *Hembygdens år* 1996, *Mobila tidsrum* 2007, *Västerbotten från ovan* 2008, *1809 års krig* 2009).

Med årgång 1989 inleddes den digitala eran av Bo Sundin, huvudredaktör 1985–1992. Här märks industri- och byggnadsminnen samt bygdefotografi i valet av ämnen. En persondator (Apple) köptes in 1988 för tidskriften *Västerbotten*. Ett viktigt tekniskifte som

1977 satsar läns museet på en egen grafisk studio med ny utrustning, en IBM Composer med utbytbara typsnitt och en reprojamera för att själva utföra tryckoriginalen.

förenklade med redigering i ordbehandlingsprogram och formgivning i layoutprogram. Det kvadratiske formatet behölls fram till nedläggningen 2014 med en del grafiska förändringar i typsnitt, layout och papperskvalitet. Ett känsligt moment var inbindningen. Det

Under redaktör Bo Sundin märks mer av läns museets fotosamlingar samt industri- och byggnadsminnen. 1989 sker skiftet till modern datorteknik.

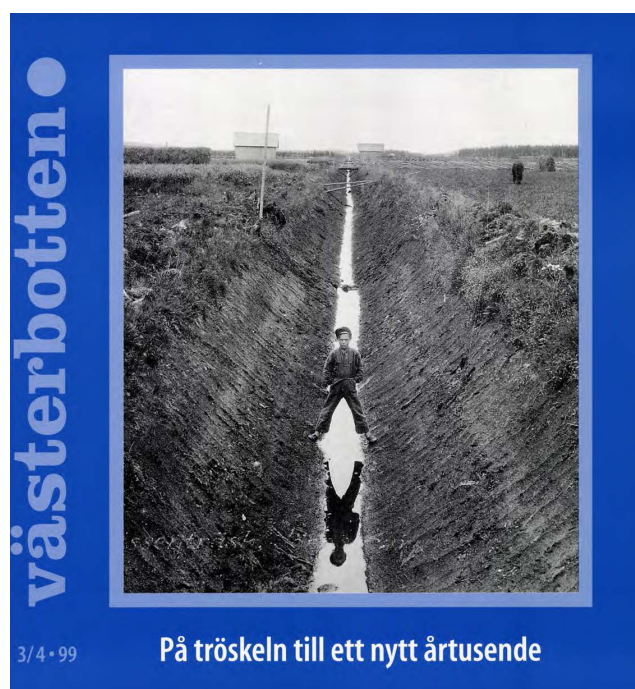
var länge ett irriterande problem när sidor lossnade, särskilt i den tjocka årsboken. Från 1996 åtgärdade ett nytt tryckeri problemet med bättre bokbinderiteknik. Tryckerier har bytt av varandra under de senaste årtiondena för att erhålla bästa trycksak utifrån givna ekonomiska ramar. Kring sekelskiftet 2000 utvecklades färgtrycket så att varje nummer kunde tryckas i färg till en lägre kostnad än förut. *Västerbotten* har den mesta tiden tryckts i Umeå med undantag för perioden 2004–2010 då den trycktes i Lund som även skötte distributionen till prenumeranterna. De sista åren 2011–2014 återvände tryckningen till Umeå.

Den problematiska ekonomin och folkbildningens fnal?

Redan från början var ekonomin en stöttesten. Samarbetet med tidningarna förbilligade när en del artiklar och klichéer delades. Ett upprop gjordes 1923 om fler prenumeranter. En framsynt idé var att även anmäla sina barn som prenumeranter, så att de kunde samla ihop kunskap tills de växt upp! Tidigt erbjöds sponsorer att köpa annonser. Under åren 1923–1968 annonserar länets sparbanker, hushållningssällskap, klädaffärer, juvelerarbutiker, lokaltidningar, industrier, bryggerier, folkhögskolor, mejerier, livsmedelsaffärer, radiohandlare, bokhandlare, möbelaffärer med flera. Det ger intressanta tidsbilder över vardagslivet i länet, om nymodigheter som marknadsförs och en mängd företag som idag är historia.

Ett omslag från 2/1996 av redaktör Britta M Lundgren, med temat om kulturbäraren, arkitekten och slöjdaren Bengt Lidström. Foto: Ehrling Degermark.

Inför millennieskiftet 2000 presenterade redaktör Ola Kellgren fyra teman i en lämplig mix av historia, nutid och framtid. Omslaget nr 3/99 visar fotografen Tor Ekholtz bild 1929 av det nygrävda krondiket i Missenträsk, framtidstro i jordbruket. Foto i Västerbottens museums fotoarkiv.

Under 1970–90-talen höjdes successivt priset på tidskriften/årsboken. Särskilda ansökningar gjordes för färgtryck, prenumerantkampanjer var regel, specialupplagor trycktes på uppdrag av företag och organisationer. Under ca 15 år erhöll tidskriften *Västerbotten* statligt kulturtidskriftsstöd, vilket upphörde under 90-talet. Årsboken 1997 kostade 140 kr och ett temanummer 50 kr.

Med bolagiseringen av museet 1997 kom samarbetet med hembygdsförbundet att sakta förändras. Från ett stadigt samboförhållande har det med tiden förvandlats till ett slags särbo-skap. Med bolagslagar blir ekonomiska skiljelinjer tydligare mellan organisationer. Läns-museet hade länge genom ett avtal bekostat redaktör medan tryckkostnader låg på hembygdsföreningen. Museets kansli skötte under många år bådass ekonomi. En separation ansas när hembygdsförbundet 2012 blir ansvarig utgivare, något museet varit sedan 1972. Om museet frånsade sig ansvaret på grund av ekonomiska/juridiska skäl är oklart i skrivande stund. Det långa fruktbara samarbetet med årsboken gick hur som helst mot vägs ände.

En folkbildande nystart på nätet

Beskrivningen ovan hur årsboken *Västerbotten* nyttjades i 1920-talets folkbildningssträvan via

Omslaget nr 4/99 med en bild ur fotografen Kjell Lundbergs bildsviter som illustrerade flera artiklar om och av länets ungdomar vid sekelskiftet.

40-talets kulturarvsorganisering och kraftsamlade i 70-talets nära nog fulländade form av ömsesidigt utbyte mellan länsbor, hembygdsrörelse och kulturinstitution är naturligtvis personlig. När den lades ner 2014 kände jag en stor sorg. Som redaktör under fem år (1993–1997) hade jag förmånen att arbeta med en sedan lång tid uppskattad utgivning, i länet så väl som runt om i landet. Det hedrande uppdraget var att ta tidskriften vidare med nya intressanta teman varje år. Och bygga vidare på ett lyckat koncept. Det var aldrig brist på uppslag utan utmaningen var snarare att anlita skribenter. Många skrev ideellt eller inom annan tjänst, några få kunde arvoderas. Färre hembygdsforskare bidrog, så 1991 gjordes ett upprop för att få in artiklar om byaböcker som då börjat utges. 1993 infördes *Nära notiser* för att ge utrymme åt nyheter och texter från hembygdsföreningarna. Från 2012 var rubriken *Hemma i bygden*.

Under den period Ola Kellgren var redaktör (1997–2011) och biträdande läns museichef utvecklades tidskriften än mer, både trycktekniskt och grafiskt av Kikki Lundberg med fint färgtryck liksom innehållsmässigt med många nya intressanta och aktuella teman om länets nutidshistoria. Skribenter kunde allt oftare arvoderas. Men årsboken hade under åren blivit dyrare och många nya kulturskrifter runt om i landet utkom

(många med tidskriftsstöd) och konkurrerade både kvalitets- och innehållsmässigt. Antalet prenumeranter minskade när olika tidskrifter vägdes mot varandra och Västerbotten valdes bort. Många trogna prenumeranter föll även bort av åldersskäl. Årsboken 2011 kostade 265 kr, ett temanummer 75 kr. Och med *Anders Björkman* som siste redaktör (2012–2014) fanns alla årgångar även på nätet. För dem som inte vill ha den fysiska boken i sin hylla, utan hellre laddar ned vissa artiklar är det givetvis utmärkt. Men att hela utgivningen därmed lades ned helt av ekonomiska skäl är svårt att förstå om man ser *Västerbotten* som en värdefull kulturhistorisk kunskapsbank som ständigt kan fyllas på oavsett publiceringsmetod.

Därför är det fantastiskt att initiativ tagits 2020 att fortsätta folkbildningsambitionerna, i ett nytt sammanhang på nätet, åter med ideella krafter och delvis nytt namn, *Västerbotten förr & nu*. Jag önskar lycka till – för ämnena tar aldrig slut!

Den sista årgången nr 95 av *Västerbotten* utgavs 2014. 1. Att skörda en skog (foto: Domänverkets bildarkiv), 2. Samiskt berättande (fotografi av konstverket "Band" av Tomas Colbengtson), 3. Med lust för hälsa (foto: Bertil Ekholtz, Västerbottens museums fotoarkiv) och 4. Medeltid (foto: Anders Björkman, Västerbottens museum).

Referenser

New York Times 13 februari 2020 webbupplagan
This Is How Scandinavia Got Great
The power of educating the whole person.
by David Brooks (opinion columnist)

Västerbotten 1920–2014

1920: Föregångsmannen Ferdinand Laestadius av Carl Cederblad
1920: Det är varje människas plikt att bevara sin hälsa av K.H. Giertz
1927: Ernst Gafvelin in memoriam av Nils G. Ringstrand
1931: Västerbottningarna sedda genom sin konstnärs ögon av Holger Möllman-Palmgren
1935: Fotosvit med landskapsbilder av Lars Wickström
1943: Vägledning genom Länsmuseum i Umeå av Hans Beskow och Ett halvt sekels västerbottnisk museihistoria av Ragnhild Sandström
1947: Till årsbokens läsare av Gunnar Westin
1950: Kulturbilder från Västerbottnisk landsbygd (fotobok) av Westin-Westerlund
1952: Om gammalt och nytt i västerbottnisk bebyggelse av Gunnar Westin
1954: Övre Norrlands bygdemål av Karl-Hampus Dahlstedt och Per-Uno Ågren
1967: Bottnisk kontakt är årsbokens genomgående tema
1968: Lappmarken är årsbokens genomgående tema
1969 med 4 temanummer: 1. Näver 2. Levnadsminnen 3. Västerbottensgården 4. Tovning, årskrönika 68, årsboken 50 år.
1972: 1. Herman Fahlgren, fotograf, 2. Nio vägar, 3. Tre träslöjder 4. Västerbottnisk kust (nu kvadratisk format)
1977: Första årgången med IBM-composer-teknik
1989: Första årgången med digital teknik
2/1996: Om kärleken till trä (tema om Bengt Lidströms livsverk)
2/2000: "Lite vriden blir man väl hållen för..." (om Evert Larsson) av Per-Uno Ågren
4/2000: Kring en fältetnologs arbete (om visionen om samhällsmuseet och Sune Jonsson) av Per-Uno Ågren
1/2002: Carl Bergqvist från Överklinten berättar (om FFÖN och DAUM) av Ulrika Åhländer
3/2008: Trettioårlig (tema om nazi-strömningar i länet mm)

Redaktörer för tidskriften Västerbotten 1920–2014

(1920–1942 Umeå museums intendent är redaktör
1943–1979 Västerbottens museums chef, landsantikvarien är chefredaktör
1980–2014 Västerbottens museum utser redaktörer bland sin personal)
*Ragnar Jirlow 1920–1923
Ernst Gafvelin 1920–1927
*Holger Möllman-Palmgren 1928–1934
*Lars Wickström 1935–1940
Redaktionskommitté 1941–1942
*Hans Beskow 1943–1944
Red.kommitté 1945–1947
*Gunnar Westin och Ernst Westerlund 1948–1964
Torsten Cederberg 1955–1965
Inger Zachrisson 1966–1968
*Sune Zachrisson 1967–1972
*Per-Uno Ågren 1965–1984 (1981–1984 anställd 50% i museet, 50% Umeå universitet)
Bo Sundin 1980–1992 (1980–1984, redaktör för vissa nummer)
Britta M Lundgren 1993–1997
Ola Kellgren 1998–2011
Anders Karlsson 2006–2007
Anders Björkman 2012–2014 (redaktör även för vissa nummer 2010–2011)

Tecknet* anger museichefer.

Ansvarig utgivare: (anges från 1972)

1972–1996 länsmuseumets chef, landsantikvarien i Västerbottens museum
(2002–2011 bitr. chef, vice VD)
1972–1973, Sune Zachrisson
1974–1979 Per-Uno Ågren
1980–1995 Anders Huggert
1996–2001 Gerd Häggman
2001–2002 Gull-Mari Rosén
2002–2011 Ola Kellgren

Från 2012:

2012–2014 Bo Nilsson, ordförande, Västerbottens läns hembygdsförbund

Grafisk formgivare 1969–2014

Göran Carlsson 1969–1985
Petter Perstrand 1977–1989
Bo Sundin 1989–1992
Kikki Lundberg 1990
Petter Perstrand 1993–1997
Kikki Lundberg 1998–2012
Anna Robertsson 2013–2014

Tryckerier 1920–2014

Aktiebolaget Umeå Tryckerier 1920–1921
AB Västerbottens nyheter tryckeri, Umeå 1922 – 1923
AB Nyheternas Tryckeri, Umeå 1924/25 – 1964
Nyheternas tryckeri AB i Umeå, 1965 – 1967
Gummessons Boktryckeri AB, Falköping 1968
Centraltryckeriet, Umeå 1969 – 1973
UTAB, Umeå Tryckeri AB 1974 – 1995
Tryckeri City, Umeå 1996 – 2003
Wallin & Dalholm boktryckeri AB, Lund 2004 – 2011
Tryckeri City, Umeå 2011 – 2014

Register Västerbotten 1920–2014

Sök artiklar i Västerbotten hos Libris:

<http://libris.kb.se/>

Sök i Västerbotten digitaliserade årgångar hos
Västerbottens museums webb:

<https://www.vbm.se/utforska/tidskriften-vasterbotten/>

Register i tryckt form:

1937: i årsboken med årgångar 1920–35
1952: i årsboken och som särtryck med årgångar 1920–1951
1977: separat trycksak med årgångar 1920–1977
1992: separat trycksak med årgångar 1978–1992

GLÖM INTE ATT UPPGE
FÖRFATTARNAMN OCH KÄLLA
NÄR DU HÄNVISAR
TILL DENNA ARTIKEL